

Representation of Province of Khamseh in the Constitutional Era Press: A Comparative Study and Content Analysis of *Habl al-Matin Tehran* and *Sobh-e Şādeq*

Hassan Rostami¹

Abstract

Among the newspapers of the Constitutional era, *Habl al-Matin Tehran* and *Sobh-e Şādeq* played a significant role in reflecting provincial developments. Although Khamseh Province received limited attention in Constitutional historiography and its social movements remained shrouded in ambiguity, these two newspapers—alongside other sources—covered portions of Zanjan’s events. What matters here is the examination of their journalistic approach, political orientation, and narrative style regarding incidents in Khamseh Province—an area that has not yet been independently analyzed. This study addresses the question: What were the journalistic perspectives and content strategies of *Habl al-Matin Tehran* and *Sobh-e Şādeq* concerning the events in Khamseh Province, and what impact did they have on its developments? Based on the research hypothesis, despite their Constitutionalist leanings, both newspapers adopted a moderate stance in reporting Zanjan’s events. The publication of corrections, supplements, and public letters supports this approach. The presence of Zanjani contributors in the editorial board of *Sobh-e Şādeq* also

1. Ph.D. in Post-Islamic Iranian History, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Rostami.h1210@gmail.com

Received: September 17, 2025 - Accepted: July 22, 2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

led to increased focus on the province's affairs. Despite the publication of grievance-laden petitions, the journalistic outcomes of these newspapers in areas such as confronting feudal oppression and curbing insecurity did not yield satisfactory results in Khamseh Province. This study, based on library-collected data and employing content analysis within a descriptive-analytical framework, seeks to address the questions and ambiguities raised in the research.

Keywords: Province of Khamseh, Newspaper, Habl al-Matin Tehran, Sobh-e Şādeq, Constitutionalism.

بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای جبل‌المتین تهران و صبح صادق

حسن رستمی^۱

چکیده

در میان مطبوعات عصر مشروطه، روزنامه‌های جبل‌المتین تهران و صبح صادق نقش مؤثری در بازتاب تحولات ایالات و ولایات ایفا کردند. با آنکه ولایت خمسه در تاریخ‌نگاری مشروطه کمتر مورد توجه قرار گرفت و کنش‌های اجتماعی و سیاسی آن در پرده‌ای از ابهام باقی ماند، این دو روزنامه در کنار منابع دیگر، بخشی از رخداد‌های ولایت خمسه را پوشش دادند. آنچه در این میان اهمیت دارد، بررسی مشی خبری، جهت‌گیری سیاسی و نوع روایت جراید مورد بحث درباره‌ی حوادث ولایت خمسه است؛ موضوعی که تاکنون به صورت مستقل تحلیل و بررسی نشده است. پرسش پژوهش حاضر این است که رویکرد خبری، تأثیرات و محتوای روزنامه‌های جبل‌المتین تهران و صبح صادق نسبت به حوادث ولایت خمسه چگونه بود؟ بر اساس مدعای اولیه، این دو روزنامه با وجود گرایش به مشروطه‌خواهی، در بازتاب رخداد‌های زنجان رویکردی میانه‌رو اتخاذ کردند. انتشار اصلاحیه‌ها، ضمائ و نامه‌های مردمی مؤید این رویکرد است. حضور برخی از زنجانی‌ها در تحریریه صبح صادق نیز

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

Rostami.h1210@gmail.com.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۳۱ - تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

موجب تمرکز بیشتر بر مسائل این ولایت شد؛ باوجود انتشار عرایض تظلم‌آمیز، نتایج خبری این جراید در موضوعاتی چون مقابله با تعدی خوانین و مهار ناامنی‌ها، در ولایت خمسه به نتیجه مطلوبی نرسید. این مقاله با گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای، با شیوه تحلیل محتوا و با رویکرد توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخ به سؤال‌ها و ابهام‌های مطرح شده است.

واژه‌های کلیدی: ولایت خمسه، روزنامه، حبل‌المتین تهران، صبح صادق، مشروطیت.

۱. مقدمه

عصر مشروطه از پرتلاطم‌ترین دوره‌های تاریخ معاصر ایران به‌شمار می‌رود؛ دوره‌ای که نه‌تنها ساختار سیاسی کشور را دگرگون ساخت، بلکه مطبوعات را به یکی از مؤثرترین ابزارهای شکل‌دهی به افکار عمومی و بازتاب تحولات اجتماعی بدل کرد. در این میان، ولایات ایران نیز به‌تدریج در فرایند خبررسانی و تحلیل سیاسی جای گرفتند، هرچند سهم آن‌ها در تاریخ‌نگاری رسمی مشروطه اغلب کم‌رنگ و در حاشیه باقی ماند.

ولایت خمسه که در دوره قاجار شامل شهر زنجان و هجده بلوک اطراف، در شرق آذربایجان، جنوب گیلان، غرب عراق و قزوین واقع شده بود و امروزه با حدود فعلی استان زنجان به‌طور تقریبی مطابقت دارد؛ ازجمله مناطقی است که باوجود موقعیت جغرافیایی حساس و بافت اجتماعی متنوع، در مطالعات مشروطه‌پژوهی کمتر مورد-توجه قرار گرفت. این منطقه در گذار از ساختار سنتی به نظم مشروطه‌خواهانه، شاهد تحولات پیچیده‌ای بود که تنها در معدودی از منابع رسمی و برخی مطبوعات پایتخت بازتاب یافت. زنجان در این دوره نه‌تنها محل تقابل نیروهای سنتی و نوگرایی مشروطه‌طلب بود، بلکه بستری برای بروز مطالبات مردمی، اعتراض علیه تعدی خوانین و تلاش برای اصلاحات اداری و امنیتی نیز محسوب می‌شد. نحوه انعکاس این رخدادها در مطبوعات نه‌تنها به روشن شدن ابعاد مغفول‌مانده تاریخ ولایت خمسه یاری می‌کند، بلکه می‌تواند نشان دهد که مطبوعات چگونه در روایت‌سازی، جهت‌گیری سیاسی و شکل‌دهی به مطالبات اجتماعی نقش ایفا کرده‌اند. در این میان، روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق از معدود جرایدی بودند که با پوشش خبری مستقیم از

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۶۳

راه گزارش‌های خبرنگاران، تلگراف‌ها و نامه‌های ارسالی، به وقایع ولایت خمسه پرداختند. تحلیل دقیق نحوه روایت، زبان خبری و گرایش سیاسی این دو روزنامه در قبال زنجان، نه تنها به فهم بهتر نقش مطبوعات در بازنمایی مناطق غیرمرکزی یاری می‌رساند، بلکه الگویی برای تحلیل رسانه‌ای سایر ولایات در عصر مشروطه نیز فراهم می‌آورد. پرسش پژوهش حاضر این است که رویکرد خبری، تأثیرات و محتوای روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق نسبت به وقایع ولایت خمسه چگونه بود؟ شکاف پژوهشی و ضرورت تحقیق و مرور پژوهش‌های موجود نشان می‌دهد که مطالعات مطبوعات مشروطه بیشتر بر مراکز اصلی چون تهران، تبریز، اصفهان و رشت متمرکز بوده و سایر مناطق کمتر موضوع بررسی مستقل قرار گرفته‌اند. در کتاب «مشروطیت در زنجان؛ ستیزه‌ها و کشمکش‌های گروه‌های اجتماعی و عناصر سیاسی و مذهبی در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۹ق»، اثر حسن رستمی (۱۴۰۲) از این دو نشریه و سایر نشریات عصر مشروطه در راستای نگارش کتاب، استفاده کرد و فصلی را نیز به تأثیر مطبوعات در فضای اجتماعی زنجان اختصاص داد. در پژوهش‌های دیگر، محمد سلماسی‌زاده و زهرا غفارزاده طی مقاله‌ای با عنوان «اقتصاد و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵هـ.ق با اتکاء به تحلیل محتوای روزنامه صبح صادق»، در فصلنامه علمی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام (۱۴۰۲) به بررسی مسائل اقتصادی سال‌های مشروطیت پرداختند. مجتبی رضایی سرچقا در مقاله «واکنش روزنامه حبل‌المتین به آشفتگی کرمان و بلوچستان در آستانه جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م)» در فصلنامه مطالعات ایران‌شناسی، به تحولات پس از مشروطیت توجه کرده است (۱۳۹۶). این مقاله‌ها ارتباطی با ولایت خمسه ندارند؛ اما به مسائل و مباحث مورد نظر در روزنامه‌های صبح صادق و حبل‌المتین تهران پرداخته‌اند.

پژوهش حاضر با گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای، با شیوه تحلیل محتوا و رویکرد توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخ به سؤال‌ها و ابهام‌های مطرح شده است. در فرایند استخراج داده‌ها و تحلیل، پس از تبیین حوادث سیاسی، اجتماعی ولایت خمسه در روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق، نوع گزارش‌ها و مسائل (توزیع فراوانی) استخراج و میزان آن مشخص شده و مطالب مندرج بازنمایی می‌شود؛ سپس مباحثی

چون مواضع سیاسی و اجتماعی، مواجهه نشریات با اخبار، سیاست‌های روز و چگونگی مدیریت اخبار، با شواهد متنی و کلمات استخراج شده، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. در پایان، اثرگذاری، تعامل‌ها، پیوندها با نهادهای قدرت، استقلال نشریات مورد بحث و میزان تأثیرگذاری نهایی، با کدها و داده‌های متنی، بررسی و تحلیل می‌شود.

۲. بازتاب حوادث ولایت خمسه در مطبوعات عصر مشروطه

مطبوعات عصر مشروطه از مهم‌ترین منابع شناخت تحولات اجتماعی و سیاسی ایران به‌شمار می‌روند و در روشن‌سازی بخش‌های مغفول، نقشی مؤثر ایفا کرده‌اند. در دوره قاجار، به‌دلیل فاصله جغرافیایی مناطق مختلف کشور از مرکز، دولت اطلاع دقیقی از رخدادهای ایالات و ولایات نداشت؛ ازاین‌رو، مطبوعات در نقش واسطه اطلاع‌رسانی، نقش مهمی در انتقال اخبار ایفا کردند؛ باین‌حال، تحریف گزارش‌ها-به‌ویژه هنگام ارسال تلگراف‌ها-دقت اخبار را کاهش می‌داد و بر تصمیم‌گیری‌های دولت و مجلس شورای ملی بی‌تأثیر نبود؛ برای مثال، گزارش‌های نخستین درباره علت قتل سعدالسلطنه، حاکم ولایت خمسه که بر سر موقوفات ارزشمند مسجد جامع نوشته شده بود، از این موارد است (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۷۵، ۳).

در میان مطبوعات سال‌های مقارن با نهضت مشروطه، شماری از روزنامه‌ها در داخل و خارج کشور به انعکاس اخبار ولایت خمسه پرداختند. تأسیس نهادهای تمدنی جدید مانند روزنامه و فعالیت تجددخواهان منطقه در نشریاتی چون ادب، زمینه‌ساز درج اخبار مربوط به وزیرهمایون، حکمران ولایت خمسه و دیگر نواندیشان منطقه شد (ادب، ۱۳۲۲ق، ش ۱۸، ۱). روزنامه ایران نیز اخبار ولایت خمسه را در قالب «اخبار حکومتی»، «اخبار غیردرباری» و «اخبار داخله» منتشر می‌کرد (ایران، ۱۳۲۱ق، ش ۴، ۳؛ همان، ۱۳۲۷ق، ش ۴۹، ۴) و ایران سلطانی نیز اخبار ولایت خمسه را در سال‌های پس از مشروطه، با عناوینی چون «اخبار ولایات»، «اخبار حکومت» و «اخبار خمسه» پوشش داد؛ موضوعاتی مانند سرقت و فعالیت‌های دارالحکومه، از جمله موارد مطرح‌شده در این نشریه بودند (ایران سلطانی و ایران، ۱۳۲۱ق، ش ۹، ۵؛ همان، ۱۳۲۳ق، ش ۱۳، ۲). روزنامه

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۶۵

تربیت نیز به انعکاس تحولات فرهنگی ولایت خمسه پرداخت و تأسیس مدارس جدید و فعالیت‌های نخبگان را پوشش داد (تربیت، ۱۳۲۱ق، ش ۲۹۸، ۵؛ همان، ۱۳۲۱ق، ش ۳۰۱، ۵ و ۴). ثریا، از دیگر جراید پیش‌از مشروطه، اخبار ولایت خمسه را منعکس می‌کرد. خشکسالی، بیماری و تأسیس مدرسه، از جمله موضوعات مورد توجه این روزنامه بود (ثریا، ۱۳۲۱ق، ش ۳۲، ۷ و ۱۳۲۳ق، ش ۳، ۸). چهره‌نما هم‌زمان با آغاز مشروطه، بیشتر بر اخبار سیاسی و فرهنگی زنجان تمرکز کرد (چهره‌نما، ۱۳۲۳ق، ش ۶، ۸ و ۹؛ همان، ۱۳۲۳ق، ش ۸، ۱۱ و ۱۲). در این دوره از زنجان‌ها، مشیرالممالک با روزنامه ادب در ارتباط بود (ادب، ۱۳۲۲ق، ش ۱۸، ۱؛ قدیمی‌قیداری و رستمی، ۱۴۰۱: ۱۱).

در ادامه نهضت مشروطه، مطبوعات مختلف از جمله انجمن تبریز، ایران، ایران نو، تایمز لندن، تربیت، حکمت، چهره‌نما، شمس و مجلس به پوشش اخبار زنجان پرداختند. چهره‌نما به مسئله کمبود نان در اوایل مشروطه اشاره کرد (چهره‌نما، ۱۳۲۴ق، ش ۲۹، ۱۵) و تربیت، تحسن مردم در تلگرافخانه را گزارش داد. خبرنگاری با نام مستعار «ه.ی» در تربیت، گرانی و کمبود نان را گزارش می‌داد (تربیت، ۱۳۲۴ق، ش ۴۲، ۲۲۸۲ و ۲۲۸۳). نخبگان ولایت خمسه در چهره‌نما پیرامون ترقی جوامع غربی و مسئله قانون مطالبی نوشتند (چهره‌نما، ۱۳۲۴ق، ش ۱۵، ۱۱-۱۳). چهره‌نما به حوادث پس از جنگ ولایت خمسه نیز پرداخت و اخبار مربوط به ملاقربانعلی و نایب‌الصدر را در عتبات منتشر کرد (همان، ۱۳۲۸ق، ش ۷۰، ۱۵؛ همان، ۱۳۲۸ق، ش ۱۹، ۷-۱). ایران نو ضمن معرفی سران جناح‌های سیاسی ولایت خمسه، با رویکردی انتقادی و مشروطه‌خواهانه، حمله مجاهدان به زنجان، قتل عظیم‌زاده و تبعید ملاقربانعلی را به تفصیل بررسی کرد (ایران نو، ۱۳۲۷ق، ش ۹۵، ۳ و ۲؛ همان، ۱۳۲۷ق، ش ۹۶، ۲)؛ در مقابل، روزنامه دولتی ایران که معمولاً اخبار انتصاب حکام ولایات را منتشر می‌کرد، به قتل سعدالسلطنه، حکمران ولایت خمسه توجه چندانی نشان نداد (ایران، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱، ۳). انجمن تبریز با وجود گزارش‌های محدود، برخی مطالب مهم مانند حکم استفتا از ملاقربانعلی درباره تأسیس انجمن اسلامی را منتشر کرد (انجمن تبریز، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۳، ۳). این روزنامه با اطلاعاتی نادرست، از موقعیت کوهستانی ولایت خمسه و مقاومت مردم در برابر قوای استبداد نوشت (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۱۴، ۴). مجلس از

جراید مهم، به بررسی قتل سعدالسلطنه و شناسایی عاملان آن پرداخت (مجلس، ۱۳۲۵ق، ش ۱۲۵، ۲؛ ۱۳۲۵ق، ش ۱۲۶، ۱). این روزنامه با درج مذاکرات مجلس و تلگراف‌های انجمن ولایتی زنجان، به بی‌قانونی‌های ملاقربانعلی و بستگانش اشاره کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۲۸، ۱۱). در سال دوم انتشار نیز، اخبار اقدامات فخرالملک، حکمران ولایت خمسه و نامه‌های انتقادی سیدعلی یزدی به ملاقربانعلی منتشر شد (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۳، ۵۶؛ همان ۱۳۲۶ق، ش ۲، ۲؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۱۸، ۱؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۱۹، ۱؛ همان، ۱۳۲۷ق، ش ۸، ۳؛ همان، ۱۳۲۷ق، ش ۱۵، ۲). در میان جراید خارجی، تایمز لندن به‌صورت گذرا به حوادث ولایت خمسه پرداخت و حتی به اشتباه خبر کشته شدن ملاقربانعلی را منتشر کرد (فصل‌نامه یاد، ۱۳۹۵: ۱۱۹ و ۱۲۰). حکمت در عصر استبداد صغیر، به تجمع قوای استبداد در ولایت خمسه برای حمله به آذربایجان اشاره کرد و با تصویری نادرست، زنجان را در آستانه شورش دانست (حکمت، ۱۳۲۶ق، ش ۹۱۶، ۵؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۹۲۱، ۱؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۹۲۲، ۵). این روزنامه به کشتار زنجان، فتح شهر و مجازات عاملان ناامنی پرداخت و به تعداد کشته‌ها و بازداشت‌شدگان توجه کرد (همان، ۱۳۲۸ق، ش ۱۲، ۸؛ همان، ۱۳۲۷ق، ش ۱۰: ۵۶). شمس نیز به شورش در صفحات مختلف، از جمله ولایت خمسه پرداخت. شرق، علاوه بر بازتاب تدارک قوای مشروطه برای حمله به زنجان، درخواست یاری ملاقربانعلی از خوانین منطقه را گزارش کرد (شمس، ۱۳۲۷ق، ش ۳۴، ۴ و ۵؛ شرق، ۱۳۲۷ق، ش ۶، ۳).

۳. جایگاه و نقش روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق در فضای مطبوعاتی

عصر مشروطه

روزنامه حبل‌المتین نخستین بار در کلکته، به مدیریت سیدجلال‌الدین حسینی ملقب به مؤیدالاسلام، در دهم جمادی‌الثانی ۱۳۱۱ق منتشر شد. این نشریه حاصل هم‌اندیشی سیدجمال‌الدین اسدآبادی، ملک‌خان و مؤیدالاسلام بود و با هدف بیداری فکری ایرانیان، در خارج از کشور تأسیس شد (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ۲۰۰/۳). با گذشت زمان و کاهش تأثیر کلکته، شاخه‌ای از آن در تهران به مدیریت میرزا سیدحسن کاشانی، برادر

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۶۷

کوچک مؤیدالاسلام، راه اندازی شد. نخستین شماره حبل المتین تهران در چهار صفحه، به قطع همان نسخه کلکته، با چاپ سربی، در تاریخ دوشنبه ۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۵ ق منتشر شد. در عنوان روزنامه، مؤیدالاسلام به عنوان مدیرکل معرفی شده بود؛ ولی اداره امور برعهده میرزا سیدحسن کاشانی قرار داشت. به گفته کسروی، این روزنامه به عنوان نخستین نشریه یومیه ایران، با کیفیت چاپ مناسب و نویسندگی شیخ یحیی کاشانی، جایگاه ویژه ای میان مردم یافت و تا زمان به توپ بسته شدن مجلس ادامه داشت. نسخه کلکته، به دلیل تأخیر در رسیدن به تهران و ظهور نشریات جدید، تأثیر پیشین را از دست داده بود؛ از این رو، نسخه تهران با درج واژه «یومیه»، سال تأسیس (۱۳۱۱ ق)، محل طبع (تهران) و امضای حسن الحسینی کاشانی در صفحه چهارم، به عنوان شاخه ای مستقل شناخته شد (همان، ۲۰۹؛ برزین، ۱۳۷۱: ۱۶۱)؛ پس از به توپ بسته شدن مجلس، میرزا حسن کاشانی به دستور محمدعلی شاه تبعید شد. او پس از توقیفی در رشت، چندشماره از روزنامه را در آنجا منتشر کرد و در اواسط سال ۱۳۲۷ ق، هم زمان با اخراج شاه از تهران، انتشار مجدد حبل المتین را آغاز کرد. انتشار مقاله ای با عنوان «اذ فسد العالم فسد العالم» در شماره ششم ماه رجب ۱۳۲۷ ق، واکنش های شدیدی در تهران برانگیخت. در پی درخواست وزارت معارف از عدلیه، کاشانی محاکمه شد و روزنامه را برای همیشه تعطیل کردند (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ۲۱۱/۲ و ۲۱۲).

روزنامه صبح صادق در تهران، به مدیریت و صاحب امتیازی مرتضی قلی خان مؤیدالممالک، در سال ۱۳۲۵ ق تأسیس شد. مؤیدالممالک در طول فعالیت مطبوعاتی، نشریات دیگری مانند پلیس ایران و ارشاد را منتشر کرد. پس از به توپ بسته شدن مجلس، به خارج از کشور رفت و در سال ۱۳۳۷ ق درگذشت (جلالی، ۱۳۸۹: ۶۷؛ شعبانی، ۱۳۷۹: ۱۱۷ و ۱۱۸؛ سلماسی زاده و غفارزاده، ۱۴۰۲: ۹۰ و ۹۱). صبح صادق با رویکردی سیاسی، به سردبیری میرزا علی خان زنجانی و مدیریت مهدی قلی خان مؤید دیوان، از روزنامه های مهم پس از صدور فرمان مشروطیت بود که در روز به توپ بستن مجلس، برای همیشه تعطیل شد (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ۲۶۸/۳). نخستین شماره آن در چهار صفحه، به قطع وزیری بزرگ، با چاپ سربی در مطبعه شاهنشاهی و به مدیریت عبدالله قاجار، در تاریخ یکشنبه ۲۳ صفر ۱۳۲۵ ق منتشر شد. این روزنامه، به جز

جمعه‌ها، هر شب چاپ می‌شد و عنوان «یومیه» در بالای صفحه نخست درج شده بود. عبارت «هو الموید» به نشانه استمداد از خداوند و اشاره به نام مؤیدالممالک، و جمله «صبحکم الله بالخير و العافیه» نیز در زیر عنوان روزنامه چاپ شد. مطالب صبح صادق پس از سرمقاله، شامل مکتوب، اخبار داخله، صورت مذاکرات مجلس و اخبار خارجه بود (همان، ۱۰۲ و ۱۰۳). این روزنامه، پس از مجلس و پیش از سایر نشریات، در انتشار اخبار و صورت مذاکرات مجلس پیشگام بود و به سبب انتشار منظم، جایگاه ویژه‌ای در میان مطبوعات مشروطه داشت. از نخستین شماره، ستون ثابتی برای اعلام روزانه قیمت ارزاق و مایحتاج عمومی اختصاص یافت. مشی صبح صادق برخلاف برخی مطبوعات، میانه‌رو بود و در مقاله‌ها، گروه‌های مختلف را به اتفاق دعوت می‌کرد. مهم‌ترین تغییر در روند انتشار روزنامه، تغییر مدیریت آن بود. میرزا علی‌خان زنجانی از شماره ۱۷۵ به عنوان نگارنده، در کنار مدیریت معرفی شد و از شماره ۲۱۰، مرتضی‌قلی‌خان مؤیدالممالک جای خود را به برادرش، مهدی‌قلی‌خان مؤید دیوان داد. صبح صادق با توزیع سراسری، انتشار روزانه و تیراژ متوسط سه‌هزار نسخه، از نشریات با استقبال متوسط به بالا محسوب می‌شد؛ در حالی که روزنامه‌هایی مانند حبل‌المتین با تیراژ حدود هفت هزار نسخه، در زمره مطبوعات پرتیراژ قرار داشت (یومیه صادق، ۱۳۸۴: ۸، ۱۱ و ۱۳). در عصر ناصری شماره‌ها و نسخه‌های تعدادی از مطبوعات با یکدیگر تفاوت داشتند. روزنامه ملت سنیه ایران دوبار با نمره ۱ به چاپ رسید. در عصر مظفیری نیز، ادیب‌الممالک فراهانی دوبار روزنامه ادب را با نمره ۲ منتشر کرد. روزنامه صبح صادق پس از صدور فرمان مشروطیت، دوبار با محتوای متفاوت و نمره ۴۸ منتشر شد (قاسمی، ۱۳۸۵: ۲۲۶-۲۲۹؛ صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۴۸، ۱؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۴۹: ۱).

۴. حوادث سیاسی و اجتماعی ولایت خمسه در روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق

روزنامه حبل‌المتین تهران از ابتدای تأسیس، از شماره‌های نخستین، اخبار تحولات ولایت خمسه را منعکس می‌کرد. این نشریه در همان ماه‌های ابتدایی بحران زنجان در ماه ربیع‌الاول ۱۳۲۵ق، نامه‌ای از طرفداران ملاقربانعلی در انتقاد از رهبران مشروطه

زنجان را با عنوان «مکتوب شهری» چاپ کرد. در این مقاله اعضای انجمن ولایتی و رهبران مشروطه نظیر میرزا ابوالمکارم موسوی، سید محمد مجتهد، نایب‌الصدر و محمد-اسماعیل امین‌التجار مورد انتقاد قرار گرفتند (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۵، ۳ و ۴). در ادامه، خلاصه مذاکرات مجلس پیرامون اغتشاشات ولایت خمسه، تحصن تجار مشروطه‌خواه در تلگرافخانه و اعتراض نسبت به مشی سیاسی وزیر جنگ و مظفرالدوله منتشر شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰، ۴). در شماره‌های بعدی، مقاله‌ای با عنوان «سبب انقلاب»، به ضعف وزارت جنگ در مهار مظفرالدوله پرداخت (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۲۵، ۱ و ۲). با تشدید درگیری‌ها میان سعدالسلطنه، حاکم ولایت خمسه و ملاقربانعلی، روزنامه به انتشار اخبار مربوط به این نزاع و تلگراف شیخ فضل‌الله نوری به ملاقربانعلی اقدام کرد. اعزام قشون خمسه و تلگراف جهان‌شاه‌خان امیرافشار در اطاعت از دولت نیز در این برهه منتشر شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۵۸، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۶۸، ۵). با افزایش تنش میان سعدالسلطنه و ملاقربانعلی، روزنامه گزارش‌های ارسالی از زنجان درباره علت شروع حوادث و کشته‌شدن حاکم را به‌طور مبسوط پیگیری کرد و نامه‌های زنجان‌های مقیم تهران از صنف تجار در واکنش به جنایات عثمانی‌ها در نوار مرزی کشور را منتشر کرد (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۷۳، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۸۵، ۳). قتل حاکم ولایت خمسه یکی از مهم‌ترین حوادث این برهه بود که مقاله‌ای با عنوان طعنه‌آمیز «وقوع نهی از معروف و امر به منکر در زنجان»، به این موضوع پرداخت (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۹۲، ۳ و ۴). در ماه‌های پس از قتل حاکم، حبل‌المتین تهران به معرفی عوامل اغتشاش و فعالیت‌های آن‌ها در تهران و زنجان پرداخت؛ همچنین، مذاکرات مجلس درباره مظالم امیرافشار و اسعدالدوله در روستاهای ولایت خمسه منتشر شد. مقاله احمد زنجان‌ی درباره اختلافات ملکی با ذوالفقارخان اسعدالدوله و نامه‌های روستاییان به مجلس، در همین راستا بود (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۴، ۱-۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۷: ۴). در شرایطی که مخالفان مشروطه در زنجان قدرت داشتند و خوانین در نواحی اطراف موجب آوارگی مردم بودند، نامه‌های انتقادی علیه ملاقربانعلی، امیرافشار، اسعدالدوله و مظفرالدوله در روزنامه چاپ می‌شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۵۰، ۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۱، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق،

ش ۱۸۵، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۷، ۳ و ۴؛ در مقابل، اقدامات مثبت مشروطه‌خواهان زنجان، مانند بخشش حقوق دیوانی از سوی سیدمرتضی ملک‌التجار نیز مورد توجه قرار گرفت (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۳، ۴). انجمن ولایتی زنجان در این دوره تلگراف‌هایی به مجلس و در اعتراض به عملکرد خوانین فرستاد که در حبل‌المتین تهران منتشر شد. روزنامه همچنین عرایض روستاییان را با ذکر نام روستاها و شاکیان (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۹، ۶؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۹۰، ۴) و نامه‌های انجمن‌های اتحادیه طلاب تهران و انجمن ولایتی زنجان درباره وضعیت ایلات و داوری در مورد خوانین را درج کرد. عریضه اهالی خلخال که در خیابان‌های طارم و زنجان متواری بودند، به چاپ رسید (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۵، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۶، ۳ و ۴). در راستای رعایت عدالت خبری، نامه دفاعیه منیع‌الدوله، فرزند اسعدالدوله نیز چاپ شد. شکایت‌های روزانه مردم زنجان نزد ملاقربانعلی زنجانی، از دیگر مطالب این نشریه بود (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۷، ۳-۴؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۴۳، ۶).

در همین دوره، روزنامه صبح صادق نیز به مسائل زنجان توجه داشت. به نظر می‌رسد، حضور میرزا علی زنجانی در تحریریه روزنامه، در این امر بی‌تأثیر نبوده است. مؤیدالسلطنه، رئیس تلگرافخانه زنجان در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ق، غالباً تلگراف‌های گروه‌های زنجانی را به نشریاتی چون صبح صادق ارسال می‌کرد (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۵، ۲ و ۳). از بیم مخالفان، نامه‌های انتقادی مشروطه‌خواهان زنجانی بیشتر با اسامی مستعار منتشر می‌شدند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۵۸، ۲ و ۳). موضوع قتل سعدالسلطنه، روابط شیخ فضل‌الله نوری با ملاقربانعلی و تلگراف‌های متقابل آنان، در این روزنامه بازتاب داشت (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۷۳، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۵، ۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۸، ۳). مطالبی نیز درباره حقوق قشون خمسه و گزارش معاون سعدالسلطنه در چگونگی کشته شدن حاکم زنجان منتشر شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۰، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۱، ۳ و ۴). همانند حبل‌المتین تهران، صبح صادق نیز نامه‌هایی درباره ظلم خوانین در غصب اراضی و اموال مردم منتشر کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۰، ۲ و ۳). درخواست ایلات خمسه از مجلس در تعیین تعدادی نماینده از بین ایلات برای

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۷۱

برقراری امنیت و حمل و نقل آسان و جلوگیری از اغتشاش و ناامنی‌ها، از جمله مسائلی بودند که در صبح صادق مطرح شدند. به عقیده نمایندگان ایلات، با این کار از سلطه برخی از رؤسای ایلات که سال‌ها خون تابعین را مکیده بودند، جلوگیری می‌شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۳، ۲ و ۳). ورود فخرالملک اردلان، حکمران جدید خمسه و رسیدگی به امور امنیتی نیز در روزنامه بازتاب یافت؛ از جمله مباحث اجتماعی مهم، پرونده قرض شیخ ابراهیم دیزجی بود که به اطلاع عموم رسید (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۵۲، ۳). در ماه‌های پس از قتل سعدالسلطنه، اقتدار ملا قربانعلی در زنجان و پناهندگی یک قاتل به محکمه او، مورد توجه قرار گرفت (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۵۲، ۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۶۷، ۲). گزارش‌هایی درباره دزدی در راه‌های طارم و تلاش شیرعلی‌خان و قره‌سوران‌ها برای بازگرداندن اموال نیز منتشر شد. نامه انجمن ولایتی درباره تلاش‌های فخرالملک اردلان و اقدامات میرزا عبدالمحمدخان سرتیپ در برقراری نظم و امنیت، از دیگر مطالب مهم این دوره بود (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۷، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۴، ۳ و ۴). مذاکرات مجلس درباره اغتشاشات زنجان، قتل و غارت خوانین و سخنان شیخ ابراهیم زنجانی در ضرورت محاکمه خوانین با حضور وکلا نیز در روزنامه درج شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۴: ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۵، ۲). صبح صادق همچنین اخبار متفرقه‌ای از زنجان، از جمله ورود سید محمد مجتهد به خانه شیخ ابراهیم زنجانی در تهران و درخواست از وطن پرستان تهرانی برای پذیرایی از صدرالاسلام زنجانی را منتشر کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۴، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۳، ۳).

۵. واکاوی و تأمل در جهت‌گیری دو روزنامه پیرامون حوادث ولایت خمسه

۵-۱. روزنامه حبل‌المتین تهران

در بررسی جهت‌گیری روزنامه حبل‌المتین تهران نسبت به حوادث ولایت خمسه، این روزنامه از نخستین شماره‌های خود، به‌طور مستمر و با ساختاری متنوع، به بازنمایی تحولات ولایت خمسه پرداخت. سید حسن کاشانی، وکیل مرکزی روزنامه در تهران و بشارت‌الملک، رئیس پست‌خانه مبارکه، به‌عنوان وکیل انتشارات در زنجان، نقش مهمی در انتقال اخبار و نامه‌ها ایفا کردند (حبل‌المتین کلکته، ۱۳۲۲ق، ش ۱، ۲۰).

نخستین شماره مرتبط با زنجان در تاریخ ۲۰ ربیع الاول ۱۳۲۵ق و آخرین مورد در ۱۳ جمادی الاول ۱۳۲۶ق منتشر شد. محتوای این مطالب را می توان در هفت قالب اصلی شامل نامه، تلگراف، مقاله، آگهی، اصلاحیه، صورت مذاکرات مجلس و ضمیمه دسته بندی کرد. جدول زیر توزیع فراوانی این قالب ها را نشان می دهد.

(جدول-۱): توزیع فراوانی به لحاظ مسائل درج شده ولایت خمره در روزنامه حبل المتین تهران

تعداد	توزیع فراوانی	تعداد
۱۳	نامه	۱
۶	تلگراف	۲
۳	مقاله	۳
۱	آگهی	۴
۱	اصلاحیه	۵
۴	مذاکرات مجلس شورای ملی	۶
۲	ضمیمه (توضیحات اضافی)	۷

۵-۱-۱. نامه ها

نامه های ارسالی از زنجان با عناوینی چون «مکتوب شهری»، «مکتوب از زنجان»، «گزارش» و «تظلم نامه» منتشر می شدند و بیشتر با حروف درشت و محتوای مبسوط همراه بودند. این نامه ها از یک سو شکایت های طبقه فرودست و متوسط شهری از خوانین را منعکس می کردند و از سوی دیگر، دفاعیه هایی از سوی خوانین خطاب به شخصیت هایی چون امام جمعه خویی ارائه می شدند. نامه ها بیشترین سهم را در بازنمایی وقایع زنجان داشتند و نشان دهنده تنوع گروه های اجتماعی و سیاسی درگیر بودند (حبل المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۵، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۳: ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۹۲، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۶، ۳ و ۴).

(جدول-۲): موضوعات مطرح شده در نامه ها

تعداد	مباحث موجود در نامه ها	تعداد
۳	سیاسی	۱
۱۱	اجتماعی و امنیتی	۲
۱	مذهبی	۳

(جدول-۳): گروه‌های نام برده شده در نامه‌ها

تعداد	گروه‌های مختلف در نامه‌ها	تعداد
۳	علمای مخالف مشروطه	۱
۱	علمای طرفدار مشروطه	۲
۸	خوانین	۳
۵	الواط و اشرار	۴
۲	ایلات شاهسون	۵
۱	تجار طرفدار مشروطه	۶
۱	کارگزاران دولتی	۷
۱	نمایندگان خمسه	۸

۵-۱-۲. تلگراف‌ها

تلگراف‌ها بخش مهمی از ارتباطات فوری و رسمی را تشکیل می‌دادند؛ ازجمله تلگراف شیخ فضل‌الله نوری از حرم عبدالعظیم به ملاقربانعلی، تلگراف‌های انجمن ولایتی زنجان به مجلس و تلگراف‌هایی دربارهٔ تعدیات قشون عثمانی در مرزها. این تلگراف‌ها بیشتر بر مسائل امنیتی و اجتماعی تمرکز داشتند و نقش مهمی در اطلاع‌رسانی بحران‌ها ایفا کردند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۵۸، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۶۸، ۵؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۸۵، ۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۴، ۲).

(جدول-۴): محتوای تلگراف‌ها

شماره	محتوای تلگراف‌ها	تعداد
۱	سیاسی	۱
۲	مأموریت	۱
۳	امنیتی و اجتماعی	۴

(جدول-۵): گروه‌های نام برده شده در تلگراف‌ها

شماره	نهادهای مختلف در تلگراف‌ها	تعداد
۱	دولت	۱
۲	مردم	۱
۳	انجمن اتحادیه علما و طلاب	۱
۴	مجلس شورای ملی	۲
۵	نامشخص	۱

۳-۱-۵. مقاله‌ها

سه مقاله منتشر شده درباره زنجان، با رویکردی انتقادی به علل بی‌نظمی و ناامنی پرداختند. مقاله‌ای درباره مظفردوله، رئیس قشون خمسه، به روابط پنهانی او با دربار اشاره داشت. مقاله دوم، علما، خوانین و اشرار شهری را نقد کرد و مقاله سوم، عملکرد سعدالسلطنه را زیر سؤال برد. این مقاله‌ها نشان‌دهنده تلاش روزنامه برای تحلیل ساختاری بحران زنجان بودند (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۲۵، ۱ و ۲؛ ۱۳۲۵ق، ش ۱۵۰: ۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۳۶، ۷-۵).

(جدول-۶): مباحث موجود در مقالات

شماره	مباحث موجود در مقالات	تعداد
۱	نظامی	۱
۲	اجتماعی	۱
۳	امنیتی	۱

(جدول-۷): گروه‌های اجتماعی نام برده شده در مقالات

شماره	گروه‌های اجتماعی در مقالات	تعداد
۱	خوانین	۲
۲	علما	۱
۳	اشرار و الواط شهری	۱
۴	حکمران	۱

۴-۱-۵. آگهی

تنها آگهی مرتبط با زنجان، درباره اقدام سیدمرتضی ملک‌التجار زنجانی در بخشش حقوق دیوانی بود که در راستای حمایت از دولت مشروطه انجام شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۰۶، ص ۵؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۳، ۴). این آگهی، بازنمایی مثبتی از نقش نخبگان زنجانی در حمایت از مشروطه ارائه داد.

۵-۱-۵. اصلاحیه

در راستای رعایت انصاف خبری، روزنامه گزارشی درباره صغیرآقا و نعمت‌الله، از اشرار زنجان را اصلاح کرد. این افراد با نفوذ مظفردوله و سیدابوطالب سلطانیه بدون مجازات به زنجان بازگشته بودند؛ اما پس از حضور در دفتر روزنامه، اصلاحیه‌ای منتشر کردند و از خوانندگان پوزش خواستند (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۹۲، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵، ش ۱۰۶، ۵).

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۷۵

۵-۱-۶. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی

چهار نوبت مذاکرات مجلس درباره زنجان در روزنامه منتشر شد. این مذاکرات شامل بررسی اغتشاش‌ها، ظلم جهان‌شاه‌خان امیرافشار، غصب زمین‌ها و اختلافات با اسعدالدوله بود. این بخش‌ها نشان‌دهنده پیوند میان مطبوعات و نهادهای رسمی در بازنمایی بحران‌های محلی بودند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۴، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۷، ۴).

۵-۱-۷. ضمیمه‌ها (پیوسته‌ها)

دو ضمیمه مهم درباره قتل سعدالسلطنه و مظالم خوانین منتشر شد. در یکی از آن‌ها، روزنامه با استناد به «عالم اسلامیت»، خواستار رسیدگی به شکایت‌های مردم شد و از اولیای امور درخواست تحقیق و مجازات ظالم را کرد. این لحن، نشان‌دهنده جهت‌گیری اخلاقی و دینی روزنامه در مواجهه با بحران‌های اجتماعی بود (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۹۲، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ۱۷۸، ۳ و ۴).

(جدول-۸): مسائل و مباحث موجود در ضمیمه‌ها

تعداد	مسائل و مباحث ضمیمه‌ها	تعداد
۲	اجتماعی (امنیتی)	۱

(جدول-۹): گروه‌های مختلف نام برده شده در ضمیمه‌ها

تعداد	گروه‌های مختلف در ضمیمه‌ها	تعداد
۱	اشرار قشون خمسه	۱
۱	خوانین خمسه	۲

۲-۵. روزنامه صبح صادق

روزنامه صبح صادق از جمله جرایدی بود که در آغاز انتشار در عصر مشروطیت، رخدادهای ولایت خمسه را به‌طور مستمر دنبال کرد. مطالب مربوط به زنجان از راه‌های مختلف، از جمله تلگراف، نامه، گزارش‌های مردمی و اخبار رسمی، به دفتر روزنامه ارسال می‌شد. نخستین شماره مرتبط با زنجان در تاریخ چهارشنبه ۲۶ صفر ۱۳۲۵ق و آخرین شماره پنج‌شنبه ۲۰ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ق منتشر شد. محتوای این مطالب

را می‌توان در هفت قالب اصلی آگهی، نامه، مذاکرات مجلس، اخبار، تلگراف، مقاله و پیوست دسته‌بندی کرد.

(جدول-۱۰): توزیع فراوانی در روزنامه صبح صادق پیرامون مسائل ولایت خمسه

شماره	توزیع فراوانی	تعداد
۱	آگهی	۴
۲	نامه	۱۲
۳	مذاکرات مجلس شورای ملی	۶
۴	اخبار	۱
۵	تلگراف	۷
۶	مقاله	۱
۷	پیوست (توضیحات اضافی)	۴

۵-۲-۱. آگهی

آگهی‌های مرتبط با زنجان در صبح صادق، برخلاف جیل‌المتین تهران که بیشتر رسمی و اداری بودند، تنوع موضوعی بیشتری داشتند. از خبر ورود سیدمحمد مجتهد به خانه شیخ ابراهیم زنجانی در تهران تا مطالبه حقوق فوج زنجان با درج بیت شعر و درخواست پذیرایی از صدرالاسلام زنجانی توسط مجاهدان تهرانی را می‌توان برشمرد. واپسین آگهی درباره تلگراف‌های جهان‌شاه‌خان بود که به دلیل تعطیلات به چاپ نرسید و وعده انتشار آن نیز عملی نشد (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۴، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۰۱، ۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۳، ۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۶، ۳). این موارد نشان‌دهنده تلاش روزنامه برای حفظ ارتباط با نخبگان زنجانی و بازتاب مسائل روزمره آنان بود.

(جدول-۱۱): موضوعات مطرح شده در آگهی‌ها

شماره	مباحث موجود در آگهی‌ها	تعداد
۱	شخصی	۲
۲	اقتصادی (مطالب حقوق)	۱
۳	امنیتی	۱

(جدول-۱۲): گروه‌های مختلف مطرح شده در آگهی‌ها

شماره	گروه‌های مختلف در آگهی‌ها	تعداد
۱	علما	۲
۲	قشون خمسه	۱
۳	خوانین	۱
۴	مردم	۱

۵-۲-۲. نامه‌ها

نامه‌ها مفصل‌ترین بخش صبح صادق درباره زنجان بودند و طیف وسیعی از مسائل سیاسی، امنیتی، حقوقی و شخصی را دربرمی‌گرفتند. این نامه‌ها بیشتر از سوی مشروطه‌خواهان و با عنوان «مکتوب» منتشر می‌شدند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۵۸، ۲ و ۳)؛ موضوعاتی چون قتل سعدالسلطنه، شورش‌های ایلات، دفاعیه امیرافشار، منازعه عبدالله صراف و وزیرهمایون و اعتراض جهان‌شاه‌خان به انتشار تصویر فکاهی، در این بخش مطرح شدند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۰، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۹، ۳ و ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۲۲، ۲ و ۳؛ همان، ۱۳۲۶ق، ش ۸، ۴). این تنوع نشان‌دهنده بازبودن فضای روزنامه برای انعکاس دیدگاه‌های متضاد بود.

(جدول-۱۳): مباحث موجود در نامه‌ها

شماره	مباحث موجود در نامه‌ها	تعداد
۱	امنیتی	۵
۲	اجتماعی	۱
۳	حقوقی	۴
۴	شخصی	۱

(جدول-۱۴): گروه‌های نام برده شده در نامه‌ها

شماره	گروه‌های موجود در نامه‌ها	تعداد
۱	علما و طلاب	۴
۲	خوانین	۶
۳	قشون خمسه	۲
۴	گروه‌های مختلف شهری	۳
۵	رؤسای ایلات	۱
۶	حکمران	۱

۳-۲-۵. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی

صبح صادق شش بار صورت مذاکرات مجلس شورای ملی را درباره زنجان منتشر کرد. این مذاکرات شامل قتل سعدالسلطنه، روابط شیخ فضل الله نوری با ملا قربانعلی و ظلم جهان شاه خان به ایلات و روستاییان بود؛ برخلاف حبل المتین تهران که بیشتر به تلگراف های رسمی و خلاصه مذاکرات می پرداخت، صبح صادق تلاش کرد با برجسته کردن نقش نمایندگان و طبقات مختلف، فضای مجلس را به خوانندگان نزدیک تر کند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۶۹، همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۳، همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۴، ۳و۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۵۶، ۱).

(جدول-۱۵): مباحث موجود در صورت مذاکرات مجلس

شماره	مباحث موجود در صورت مذاکرات مجلس	تعداد
۱	امنیتی	۳
۲	سیاسی	۲
۳	حقوقی	۱

(جدول-۱۶): گروه های مختلف در صورت مذاکرات مجلس

شماره	گروه های مختلف در صورت مذاکرات مجلس	تعداد
۱	علما و طلاب	۳
۲	حکمران زنجان	۲
۳	گروه های شهری، روستایی و ایلی	۲
۴	خوانین	۳
۵	رئیس مجلس (احتشام السلطنه)	۱

۴-۲-۵. اخبار

تنها خبر منتشر شده درباره زنجان، گزارشی از نزاع میان سعدالسلطنه و ملا قربانعلی بود که با عنوان «نزاع حاکم عرف و حاکم شرع» منتشر شد. این گزارش، برخلاف روایت های رسمی، به اختلاف بر سر دیوار موقوفه مسجد جامع اشاره داشت و نشان داد که روزنامه در بازنمایی حوادث، به روایت های فرعی نیز توجه دارد (همان، ۱۳۲۵ق،

ش ۷۵، ۳).

۵-۲-۵. تلگراف‌ها

هفت تلگراف درباره زنجان از دعوت شیخ فضل الله نوری برای مقابله با مشروطه (صبح صادق، ۱۳۲۵: ش ۷۸: ۳) تا قدردانی از فخرالملک اردلان و گزارش‌های امنیتی درباره اقتدار ملاقربانعلی و پناهندگی یک قاتل به خانه او در صبح صادق منتشر شد (همان، ۱۳۲۵: ش ۲۱۴: ۳ و ۴؛ ۱۳۲۶: ش ۶: ۲-۳). تلگراف‌هایی نیز در رفع شبهه از عملکرد انجمن ولایتی و نقد گزارش‌های نادرست به چاپ رسید (صبح صادق، ۱۳۲۶: ش ۵۲: ۳؛ ۱۳۲۶: ش ۶۴: ۴؛ ۱۳۲۶: ش ۶۷: ۲ و ۱۳۲۶: ش ۷۷: ۲). این تلگراف‌ها نشان‌دهنده تنوع منابع خبری و تلاش روزنامه برای حفظ بی‌طرفی نسبی در مواجهه با بحران‌ها بود.

(جدول-۱۷): موضوعات مطرح‌شده در تلگراف‌ها

شماره	مباحث موجود در تلگراف‌ها	تعداد
۱	سیاسی	۱
۲	امنیتی	۵
۳	تبیینی (رفع شبهه)	۱

(جدول-۱۸): گروه‌های مورد اشاره در تلگراف‌ها

شماره	گروه‌های مورد اشاره در تلگراف‌ها	تعداد
۱	علما	۳
۲	حاکمان (سعدالسلطنه و فخرالملک)	۳
۳	رئیس نظمیه	۱
۴	وکیل خمسه (شیخ ابراهیم زنجانی)	۱
۵	خوانین	۴
۶	قشون خمسه	۲
۷	قره‌سوران‌ها	۱
۸	سایر گروه‌ها	۲

۵-۲-۶. مقاله

تنها مقاله منتشرشده با عنوان تأمل برانگیز «زنده بی‌جان اهالی زنجان»، به نقد انزواطلبی و خمودی مردم پرداخت. نویسنده، بدون درج نام، از ملاقربانعلی خواست تا با تدبیر و

حکمت، مردم را به اتفاق و بیداری دعوت و اساس مشروطیت را در زنجان تقویت کند. این مقاله، برخلاف لحن انتقادی حبل‌المتین تهران، رویکردی اصلاح‌گرانه و دعوت‌محور داشت (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۳۹، ۳ و ۴).

۷-۲-۵. پیوست (توضیحات اضافی)

چهار ضمیمه دربارهٔ زنجان در صبح صادق منتشر شد. در این پیوست‌ها، روزنامه به دفاع از مردم در برابر خوانین پرداخت و حتی تهدید کرد که در صورت ادامهٔ ظلم، اطلاعات محرمانه را افشا خواهد کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۹۵، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۹، ۵ و ۶؛ ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۹، ۳ و ۴)؛ همچنین، در دفاعیهٔ وزیرهمایون، روزنامه جانب حکمران را گرفت و خدمات او را برشمرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۲۲، ۳ و ۴). این پیوست‌ها نشان‌دهندهٔ تلاش روزنامه برای ایفای نقش داور میان مردم و قدرت‌های محلی بود.

(جدول-۱۹): موضوعات مطرح‌شده در پیوست‌ها

شماره	مباحث موجود در پیوست‌ها	تعداد
۱	امنیتی	۲
۲	حقوقی	۲

(جدول-۲۰): گروه‌های مورد اشاره در پیوست‌ها

شماره	گروه‌های مورد اشاره در پیوست‌ها	تعداد
۱	خوانین	۳
۲	مردم (ایلات و روستاییان)	۱
۳	حکمران	۱

محتوای روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق در بازنمایی حوادث سیاسی و اجتماعی ولایت خمسه، نشان داد که هر دو نشریه با حساسیت بالا و استمرار خبری، به بحران‌ها پرداختند؛ اما تفاوت در سبک نگارش، جهت‌گیری سیاسی و نوع مخاطب‌سازی، آن‌ها را به دو قطب مکمل در فضای مطبوعاتی عصر مشروطه بدل کرد. حبل‌المتین تهران با رویکردی انتقادی و ساختارگرا، بیشتر به تحلیل علل اغتشاش، نقد عملکرد خوانین و افشای روابط پنهان میان کارگزاران دولتی و عناصر محلی پرداخت. قالب‌های پرحجم نامه، تلگراف و مقاله در این روزنامه، نشان‌دهندهٔ تمرکز بر بازنمایی

شکاف‌های قدرت و تضادهای اجتماعی بود؛ درمقابل، صبح صادق با لحن دعوت‌گر و اصلاح‌طلب تلاش کرد، نقش میانجی میان مردم، مجلس و حکام ایفا کند. نامه‌های مشروطه‌خواهان، گزارش‌های مردمی و پیوست‌هایی با امضای محفوظ، گواهی بر تلاش این روزنامه برای حفظ بی‌طرفی نسبی و دعوت به آرامش بودند؛ درحالی‌که حبل‌المتین تهران بیشتر از منظر ساختاری و سیاسی به بحران ولایت خمسه می‌نگریست، صبح صادق با برجسته‌سازی چهره‌های محلی، انعکاس دغدغه‌های روزمره و حتی درج اشعار در آگهی‌ها، به مخاطب شهری و متوسط نزدیک‌تر بود. این تفاوت در سبک و جهت‌گیری، بازتابی از تنوع مطبوعاتی عصر مشروطه و نشان‌دهنده چندصدایی بودن گفتمان مشروطه در مواجهه با بحران‌های منطقه‌ای چون ولایت خمسه بود.

۶. سبک نگارش و مواضع نشریات حبل‌المتین تهران و صبح صادق در مواجهه با حوادث ولایت خمسه

در بررسی سبک نگارش و مواضع دو روزنامه حبل‌المتین تهران و صبح صادق نسبت به بحران‌های ولایت خمسه، هر دو نشریه در سال‌های آغازین مشروطه، با حساسیت بالا و رویکردی کمابیش میانه‌رو، به بازنمایی رخداد‌های زنجان پرداختند؛ اما تفاوت در لحن، میزان انتقاد و نحوه مواجهه با منابع خبری، آن‌ها را در دو مسیر تحلیلی متمایز قرار داد. حبل‌المتین تهران در آغاز مشروطه، با انتشار نامه‌ها و تلگراف‌های متنوع، سیاستی مبتنی بر مماشات و ایجاد اتفاق میان گروه‌های سیاسی و اجتماعی را دنبال کرد. در مواجهه با اغتشاشات و نارسایی‌های اجرایی، روزنامه این بحران‌ها را ناشی از «اختلاف کلمه و سردرگمی مردم در تطبیق با نظم جدید دانست» (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۳، ۴). این موضع، نشان‌دهنده تلاش روزنامه برای تبیین بحران نه به‌عنوان تقصیر گروهی خاص، بلکه به‌مثابه پیامد طبیعی گذار سیاسی بود؛ با این حال، حبل‌المتین تهران در انتشار نامه‌های مخالفان انجمن ولایتی، ازجمله طرفداران ملا قربانعلی و میرزا ابوالمکارم، از درج توصیف‌های تند و صفات منفی مانند «حرکت وحشیانه» نیز ابایی نداشت (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۴، ۳ و ۴). نزدیکی نسبی برخی چهره‌ها مانند سید تقی سلطانیه به روزنامه، در کنار انتشار مقاله‌های مشروطه‌خواهان تندرو، نشان‌دهنده تنوع منابع خبری و تلاش برای حفظ توازن بود. یکی از ویژگی‌های مهم حبل‌المتین، پذیرش

خطا و اصلاح گزارش‌های نادرست بود. در جریان قتل سعدالسلطنه، ابتدا با استناد به اخبار نادرست، انتقاد شد؛ اما در شماره‌های بعد با انتشار مقاله‌ای با عنوان «وقوع نهی از معروف و امر به منکر در زنجان»، موضع روزنامه تغییر کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۵، ۲)؛ همچنین، در مورد گزارش نادرست دربارهٔ مراجعت صغیرآقا و نعمت‌الله، روزنامه با عنوان «تردید»، به تصحیح پرداخت و از خبرنگاران خواست پیش از ارسال مطالب، تحقیق کنند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۰۶، ۵؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۹۲، ۳ و ۴). این رویکرد، نشان‌دهندهٔ تعهد حرفه‌ای روزنامه به صحت اخبار و مسئولیت‌پذیری در برابر مخاطب بود. در مواجهه با خطرهای جانی و مالی، حب‌المتمین تهران برای محافظت از نویسندگان مقاله‌های انتقادی، از عبارت «امضا محفوظ» استفاده می‌کرد؛ باوجود این، از انتشار نقدهای تند علیه علما و خوانین خودداری نمی‌کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۴، ۳ و ۴). در مقاله‌ای با عنوان «تملق تا چند؟» نوشتند: «... زنجان و خمسه را هرزگی‌ها و شرارت‌های یک خان و یک آخوند تباه ساخته، طهران را شبیه تاراج‌گاه چند دسته الواط قرار داده، قم را تیول متولی‌باشی سابق نموده...». در شماره‌های بعد این انتقادات تند و بی‌پروا بود (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۵۰، ۳؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۵، ۳ و ۴). این سیاست روزنامه دربارهٔ خوانینی نظیر اسعدالدوله نیز جاری بود (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۸، ۳ و ۴). این لحن، نشان‌دهندهٔ گذار روزنامه از مفاشات اولیه به موضع‌گیری صریح‌تر در برابر قدرت‌های محلی است؛ باوجود این انتقادات، روزنامه عرصهٔ پاسخ‌گویی را نیز باز گذاشت. دفاعیهٔ حسین‌قلی خان منیع‌الدوله، فرزند اسعدالدوله در پاسخ به هجمه‌ها، در کنار نامهٔ آن‌ها به امام‌جمعهٔ خویی منتشر شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۵، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۰، ۳ و ۴)؛ همچنین، نامهٔ انتقادی عبدالرحیم زنجان‌ی دربارهٔ عملکرد وکلای خمسه در مجلس، با پیشنهادهایی برای بهبود امور مالیه، در روزنامه درج شد (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۴۸، ۶ و ۷). این سیاست دوسویه، نشان‌دهندهٔ تلاش روزنامه برای حفظ عدالت خبری و توازن در بازنمایی منازعات محلی بود.

در سوی دیگر، صبح صادق در سال‌های ابتدایی مشروطه، نامه‌های مخالفان استبداد را با امضای محفوظ و حروف جداگانه منتشر کرد. رویکرد مقاله‌ها بیشتر انتقادی بود و بر برتری جبههٔ استبداد در زنجان تأکید داشت (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۵۸، ۲ و ۳)؛

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۸۳

برخلاف روایت غالب درباره قتل سعدالسلطنه، یکی از مقاله‌ها این واقعه را ناشی از منازعه ملکی دانست (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۵، ۳). در ادامه، روزنامه به معاون حضرت، نایب سعدالسلطنه اجازه داد تا گزارش مفصلی در دفاع از عملکرد حاکم کشته شده ارائه کند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۰، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۱، ۴و۳). از منظر سبک نگارش، صبح صادق در مقاله‌هایی چون «زنده بی جان اهالی زنجان»، با لحنی دعوت‌گر، علمای محلی را به صلح و آرامش فراخواند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۳۹، ۳و۴)؛ درمقابل، انجمن ولایتی در نامه‌ای، ملا قربانعلی را «شخص مخبط» خواند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۸، ۳). این تضاد در لحن، نشان‌دهنده تنوع دیدگاه‌ها و تلاش روزنامه برای انعکاس چندصدایی در فضای سیاسی زنجان بود. در شماره‌های بعد، صبح صادق با انتشار نامه‌هایی با عناوین تأثر برانگیز مثل «داد از ظالم»، به حمایت از گروه‌های روستایی و عشایری پرداخت (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۰، ۲ و ۳). برای رعایت بی‌طرفی، دفاعیه‌های امیرافشار نیز منتشر شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۹، ۵). در کنار آن، روزنامه با اشاره به شکایت‌های مردمی، تهدید کرد که در صورت ادامه ظلم، حقایق را افشا خواهد کرد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۹۵، ۲؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۸۹، ۵ و ۶). این موضع، نشان‌دهنده تلاش روزنامه برای ایفای نقش میانجی و فشار اخلاقی بر خوانین بود. در ادامه این سیاست، نامه دفاعیه امیرافشار به امام جمعه خویی و مجلس شورای ملی نیز منتشر شد و روزنامه در پیوست آن نوشت: «دولت و ملت اشخاصی را که از دست امیرافشار متظلم هستند، به محکمه عدلیه دعوت کرده و به عرایض و تظلمات آن‌ها رسیدگی کند» (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۰۹، ۳ و ۴). این لحن، نشان‌دهنده تلاش روزنامه برای تبدیل رسانه به ابزار عدالت‌خواهی و اصلاح‌طلبی بود. این مواضع درباره عرایض زنجان‌ها از کارگزاران دولتی، ادامه داشت و نامه‌های هر دو جناح با پیوست‌هایی از سوی روزنامه، به چاپ رسید (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۲۲، ۳ و ۴).

هر دو روزنامه با حفظ نسبی بی‌طرفی، به انعکاس دیدگاه‌های متضاد پرداختند؛ اما حبل‌المتین تهران با گذار از مماشات به نقد صریح، و صبح صادق با حفظ لحن دعوت‌گر و میانجی‌گر، دو سبک متفاوت از مواجهه مطبوعاتی با بحران زنجان را

نمایندگی کردند. این تفاوت‌ها نه تنها در لحن و موضع‌گیری، بلکه در نحوه مواجهه با منابع، اصلاح خطاها و اجازه پاسخ‌گویی به طرفین منازعه نیز مشهود است.

(جدول-۲۱): مواضع نشریات جبل‌المتین تهران و صبح صادق در مواجهه با حوادث ولایت خمسه

تحلیل	کلمات و شواهد متنی	کدهای استخراج شده	مقوله
جبل‌المتین تهران: از لحن آرام، تاحدودی به لحن تهاجمی می‌رسد. صبح صادق: از ابتدا لحن نوشتاری آرام و دعوت‌گر دارد.	حرکت وحشیانه، تزویر، شرارت و غارت (جبل-المتین تهران) زنده‌بی‌جان اهالی زنجان، داد از ظالم (صبح صادق)	لحن مماشات‌آمیز، گذار به لحن تند، طعنه، افشاگری، ادبیات احساسی	سبک و نگارش
جبل‌المتین تهران: تهاجمی و انقلابی صبح صادق: معتدل و تحلیل‌گر	حمله به ملاقربانعلی، اسعدالدوله و امیرافشار (جبل‌المتین تهران) تحلیل منازعه ملکی در قتل سعدالسلطنه (صبح صادق)	نقد خوانین و علما، حمایت از مشروطیت	مواضع سیاسی و اجتماعی
هر دو روزنامه به صحت خبر اهمیت می‌دهند؛ اما شیوه متفاوت است. جبل‌المتین تهران: اصلاح خطا صبح صادق: بازتاب چندصدایی	اصلاح گزارش نادرست درباره مخالفان مشروطه (جبل‌المتین تهران) انتشار دفاعیه‌ها و روایت‌های متضاد (صبح صادق)	پذیرش خطا، اصلاح گزارش‌ها، هشدار به خبرنگاران، انتشار گزارش‌های متضاد	مواجهه با خبر
هر دو روزنامه امکان پاسخ‌گویی را فراهم می‌کنند؛ اما با رویکرد متفاوت. جبل‌المتین تهران: توازن همراه با حمله. صبح صادق: توازن همراه با میانجی‌گری	انتشار دفاعیه منبع‌الدوله و نامه‌های انتقادی علیه نمایندگان مجلس (جبل-المتین تهران) انتشار دفاعیه امیرافشار و شکایت‌های مردم (صبح صادق)	انتشار دفاعیه‌ها، درج نامه‌های انتقادی و چندصدایی	سیاست‌ها
جبل‌المتین تهران: تقابل مردم با مخالفان را برجسته می‌کند.	توصیف‌های تند علیه ملاقربانعلی و اسعدالدوله (جبل‌المتین تهران)	تصورسازی منفی از مخالفان، برجسته‌سازی مردم، دعوت به صلح	بازنمایی

تحلیل	کلمات و شواهد متنی	کدهای استخراج شده	مقوله
صبح صادق: نقش میانجی دارد.	دعوت به صلح میان علما (صبح صادق)		
هر دو روزنامه تعهد اخلاقی دارند؛ اما در حبل‌المتین تهران فشار تهاجمی است، در صبح صادق فشار نهادی-قانونی وجود دارد.	تهدید به افشاگری علیه خوانین (حبل‌المتین تهران) دعوت به رسیدگی عدلیه (صبح صادق)	افشاگری، فشار رسانه-ای، عدالت‌خواهی	چگونگی مدیریت اخبار

۷. میزان نفوذ و تأثیرگذاری دو نشریه در بازتاب حوادث ولایت خمسه

مخالفان و طرفداران مشروطه، روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق را محل مرجعی برای بازتاب عقاید و نظرات خود می‌یافتند و سعی بر رسیدگی به آرا و انتقاداتشان داشتند. این دو نشریه در ماه‌های نخستین مشروطیت، به‌مثابه میدان عمومی منازعه گفتمانی عمل کردند؛ جایی که نیروهای سیاسی محلی، از راه رسانه، به تقابل یا دفاع از مواضع خود می‌پرداختند. در این میان، اطرافیان ملاقربانعلی، در راستای پیش‌برد اهداف و فشار به دشمنان، با انتخاب حبل‌المتین تهران، به انتقاد از سران مشروطه زنجان پرداختند (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۵، ۳ و ۴). این انتخاب، نشان‌دهنده اعتماد نسبی جریان ضد مشروطه به ظرفیت رسانه‌ای این روزنامه برای اثرگذاری بر افکار عمومی و نهادهای رسمی بود؛ از سوی دیگر، مشروطه‌خواهان نیز با مشاهده قشون ضد مشروطه به ریاست مظفرالدوله، با درج مقاله‌ای با عنوان «علت انقلاب»، در حبل‌المتین تهران تلاش کردند، جبهه استبداد را مهار کنند و از نفوذ ملاقربانعلی در زنجان بکاهند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۵، ۱ و ۲). این تقابل رسانه‌ای، نشان‌دهنده نقش دوگانه روزنامه‌ها در بازنمایی هم‌زمان دو قطب سیاسی متضاد است؛ علاوه بر این، با کشته شدن سعدالسلطنه، حاکم زنجان به دست مخالفان مشروطه، جرایدی نظیر حبل‌المتین تهران و صبح صادق، دولت و مجلس را در جریان حوادث قرار دادند. به نظر می‌رسد، باتوجه به این گزارش‌های مطبوعاتی و بازتاب آن در سطح جامعه، اندکی بعد فخرالممالک اردلان، حکمران میانه‌رو، با سیاست مماشات و تعدیل بحران، روانه زنجان شد و مشی و عملکردش به آرامش نسبی اوضاع انجامید (صبح صادق،

۱۳۲۵ق، ش ۱۱۱، ۳ و ۴؛ جبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۷۳، ۳ و ۴؛ رستمی، ۱۴۰۲: ۲۳۲). این تحول، نشان‌دهنده تأثیر غیرمستقیم رسانه‌ها در شکل‌گیری تصمیم‌های اجرایی و انتخاب کارگزاران محلی است. نفوذ و جایگاه روزنامه‌هایی نظیر جبل‌المتین تهران و صبح صادق به گونه‌ای بود که برای نخستین بار، با انتقاد از علمای بزرگ خمسه مانند ملاقربانعلی و میرزاابوالمکارم، راه را برای بیان حقایق، درج اخبار و مطالب انتقادی هموار کردند. این تحول، از منظر جامعه‌شناسی رسانه، نقطه گسست مهمی در ساختار قدرت محلی محسوب می‌شود؛ زیرا تا پیش از عصر مشروطه، افراد یا نهادی جرأت چندانی برای نقد و اعتراض به علمای زنجان را نداشتند. جایگاه شرعی، نفوذ اجتماعی و شبکه مریدان آنان، مانعی جدی برای طرح انتقاد بود. همین نفوذ و تأثیرگذاری در بین الواط و اشرار شهری نیز وجود داشت و روزنامه‌ها با افشای روابط پنهان و رفتارهای خشونت‌بار آنان، به نوعی در بازتعریف مرزهای مشروعیت محلی نقش ایفا کردند (جبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۱۰۶، ۵)؛ همان‌طور که اشاره شد، یکی از اقدامات مهم روزنامه‌ها، انتقاد مستقیم و صریح از جهان‌شاه‌خان امیرافشار و ذوالفقارخان اسعدالدوله، ملاکین بزرگ ولایت خمسه بود. درج این اخبار و آگاهی‌بخشی به نمایندگان و دولتیان، موجب جنجال در صحن مجلس و میان اعضای دولت و علما شد (آجودانی، ۱۳۸۶: ۱۰۲ و ۱۰۳؛ رستمی، ۱۴۰۲: ۲۰۴-۲۰۵؛ ساکما، شماره سند ۴۵۸۲/۲۹۸). این رویکرد انتقادی، نه تنها نشان‌دهنده جسارت تحریریه‌ها، بلکه گواهی بر تغییر نقش مطبوعات از ابزار اطلاع‌رسانی به کنش‌گر سیاسی است. در واکنش به این انتقادهای، خوانین با ارسال نامه به روزنامه‌ها، به دفاع از مواضع و خواسته‌های خود پرداختند (جبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ق، ش ۱۴۷، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۱۷۸، ۳ و ۴؛ صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۱۱۰، ۴؛ همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۱۴، ۳ و ۴). این تعامل دوسویه، نشان‌دهنده پذیرش نسبی رسانه‌ها به عنوان مرجع مشروع برای طرح دعوی و دفاعیه در فضای عمومی است؛ در این میان، صبح صادق با درج اخبار مربوط به سعدالسلطنه، انعکاس‌دهنده آرا و نظرات مجلس بود. روزنامه، شرح ستیز سعدالسلطنه با ملاقربانعلی را درج کرد (صبح صادق، ۱۳۲۵ق، ش ۷۷، ۲)، اما با توجه به برتری قوای ضد مشروطه در زنجان و حمایت‌ها و همراهی‌های ضمنی شاه با مخالفان مشروطه، تلاش‌ها با درج

اخبار هیچ‌گاه به نتیجه نرسید. روند حوادث مشروطه که به برتری جبهه استبداد و قلع و قمع مشروطه‌خواهان انجامید، در این ناکامی‌ها بی‌تأثیر نبود.

(جدول-۲۲): بررسی نفوذ و تأثیرگذاری دو نشریه در بازتاب حوادث ولایت خمسه

نتایج	تحلیل	داده‌های متنی	کدهای استخراج شده	مقوله
حبل‌المتین تهران: میدان تقابل مستقیم صبح صادق: میدان گفتگوی چندصدایی	روزنامه‌ها به میدان اصلی تقابل دو گفتمان تبدیل شدند.	انتشار انتقاد طرفداران ملا قربانعلی و پاسخ مشروطه-خواهان	استفاده از نشریه برای حمله، دفاع، بسیج نیرو	نقش روزنامه
هر دو روزنامه اثرگذاری غیرمستقیم بر سیاست‌های محلی داشتند.	مطبوعات در تصمیم‌های دولت نقش غیرمستقیم داشتند.	بازتاب قتل سعدالسلطنه و اعزام فخرالممالک در هر دو روزنامه	اطلاع‌رسانی به دولت، فشار رسانه‌ای، تأثیر غیرمستقیم	اثرگذاری
حبل‌المتین تهران: شکستن اقتدار با حمله مستقیم صبح صادق: نقد با لحن ملایم	به چالش کشیدن اقتدار سنتی برای نخستین بار	حمله به ملا قربانعلی، میرزا ابوالمکارم، امیرافشار و اسعدالدوله	نقد صریح علما، افشای رفتار خوانین، بازتعریف مشروعیت	شکستن اقتدار متنفذین و افشای روابط
حبل‌المتین تهران: توازن همراه با حمله صبح صادق: توازن همراه با میانجی‌گری	رسانه‌ها مرجع مشروع برای طرح دعوی	دفاعیه منیع‌الدوله و اسعدالدوله در حبل‌المتین تهران دفاعیه امیرافشار در صبح صادق	گزارش خشونت، هشدار اخلاقی، چندصدایی و پاسخ‌گویی	تعامل دوسویه
صبح صادق: پیوند نهادی قوی‌تر	رسانه‌ها حلقه اتصال زنجان با مجلس بودند	درج تلگراف شیخ فضل‌الله نوری به درخواست تقی-زاده (صبح صادق)	بازتاب تلگراف-ها، درج مکاتبات رسمی، اثرگذاری بر مجلس	پیوند با نهادهای رسمی
صبح صادق: به-نظر می‌رسد استقلال بیشتری	رسانه‌ها استقلال نسبی خود را حفظ کردند	مقاومت در برابر خواست خوانین (صبح صادق)	مقاومت در برابر فشار	استقلال در برابر فشار

نتایج	تحلیل	داده‌های متنی	کدهای استخراج شده	مقوله
داشت.				
هر دو روزنامه اثرگذاری محدود، اما مهم در سطح افکار عمومی	نفوذ در حد آگاهی‌بخش بود، نه تغییر ساختار قدرت	برتری جبهه استبداد و ناکامی مطبوعات در تغییر روند	ناکامی در مهار استبداد، محدودیت ساختاری	میزان اثرگذاری نهایی

جایگاه و اهمیت این جراید به گونه‌ای بود که تلگراف شیخ فضل‌الله نوری به ملاقربانعلی، علاوه بر قرائت در صحن مجلس، با درخواست سیدحسن تقی‌زاده از نمایندگان برجسته مجلس شورای ملی، در روزنامه درج شد (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۷۸، ۳). این اقدام، نشان‌دهنده پیوند مستقیم میان مطبوعات و نهادهای قانون‌گذار در بازتاب بحران‌های محلی است. حتی کنش‌ها و رفتارهای حاکمان گذشته زنجان نیز مورد توجه و نقد قرار گرفت و کارگزارانی مانند میرزا مهدی‌خان وزیرهمایون (قائم‌مقام) در جایگاه توضیح و پاسخ، به دفاع از عملکردشان پرداختند (همان، ۱۳۲۵ق، ش ۲۲۲، ۲ و ۳). در ماه‌های منتهی به استبداد صغیر، قدرت جرایدی مانند صبح صادق به جایی رسید که جهان‌شاه‌خان امیرافشار، درخواست زیر را به نشریه فرستاد، تا پاسخی به شایعه‌ها درباره قباله‌سازی و پیشکشی‌های بی حد و اندازه‌اش بدهد:

«خدمت جناب مستطاب مدیر جریده صبح صادق عرض سلام می‌رساند. روزنامه دیدم شکل چندنفر را کشیده‌اند که این‌ها قباله به جهت املاک مخلص درست می‌کنند. خواهشی که از جنابعالی دارم این است بفرمایید در روزنامه‌جات درج نمایند این فقره به رضایت مخلص نشده. خداوند را شاهد می‌خواهم ابداً از این فقره اطلاع نداشته‌ام و به هتک احترام هیچ‌کس تا حال راضی نشده‌ام و من بعد هم راضی نیستم. البته صاحب جریده محترم هم راضی به توهین کسی نخواهند شد. خواهش دوستانه از جنابعالی دارم، به‌زودی این فقره را انتشار بدهید. کمال امتنان از جنابعالی حاصل خواهم نمود. زیاده زحمت است. جهان‌شاه» (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۸، ۴).

باوجوداین، صبح صادق تصمیم گرفت که «در ماده جهان‌شاه‌خان، تلگراف‌ها و لوائح رسیده به روزنامه را به تدریج منتشر کند» (همان، ۱۳۲۶ق، ش ۶، ۳). این تصمیم، نشان‌دهنده استقلال نسبی تحریریه در مواجهه با فشارهای سیاسی و تلاش برای حفظ

اعتبار رسانه‌ای بود.

۸. نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی و تحلیل محتوای روزنامه‌های حبل‌المتین تهران و صبح صادق نشان داد که هر دو جریده، باوجود تفاوت‌های ساختاری تحریری و سبک نگارش، در بازتاب تحولات ولایت خمسه نقش فعالی ایفا کردند. حبل‌المتین تهران با انتشار ۲۳ نامه، ۶ تلگراف، ۴ گزارش از مذاکرات مجلس و ۳ مقاله تحلیلی، تصویری کمابیش جامع از بحران‌های سیاسی و اجتماعی زنجان ارائه داد. این روزنامه با اتخاذ سیاستی میانه‌رو و مسالمت‌آمیز، ضمن انعکاس انتقادات نسبت به گروه‌های نفوذ، امکان دفاع متهمان و روشن‌شدن ابعاد واقعی رخدادها را نیز فراهم ساخت. در مقابل، صبح صادق با ۱۲ نامه، ۶ گزارش از مجلس و ۴ ضمیمه، در کنار درج اخبار مربوط به کشته‌شدن سعدالسلطنه، رقابت‌های سیاسی و مظالم خوانین، به‌ویژه امیرافشار، اسعدالدوله و مظفرالدوله، نقش مهمی در بازتاب مطالبات مردمی ایفا کرد. حضور میرزا علی زنجان‌ی در تحریریه و وجود نماینده‌ای محلی برای دریافت اخبار، موجب تمرکز بیشتر صبح صادق بر مسائل زنجان شد. این نشریه نیز با رعایت اصل امانت‌داری، از درج نام نویسندگان نامه‌ها خودداری کرد و در مواردی که خطاهای خبری رخ داد، با انتشار اصلاحیه‌ها، اعتبار حرفه‌ای خود را حفظ نمود. این ویژگی، در کنار انتشار مطالب با امضای محفوظ، نشان‌دهنده تعهد اخلاقی و حرفه‌ای روزنامه به حفظ امنیت نویسندگان و صحت اطلاعات بود. هر دو روزنامه، باوجود اتخاذ مشی اعتدال، در مواردی با انتشار مطالب هشدارآمیز، خوانین را به تمکین و پرهیز از خشونت واداشتند؛ این رویکرد موجب شد تا گروه‌های مختلف، از علما و خوانین تا مردم و نمایندگان ایلات، برای اثبات حقانیت خود، از ظرفیت رسانه‌ای این جراید بهره‌برداری کنند. تأثیر این نشریه‌ها در تعدیل فشارها بر مشروطه‌خواهان تاحدی قابل مشاهده است؛ ازجمله اعزام فخرالملک اردلان، حکمرانی معتدل به زنجان که موجب آرامش نسبی اوضاع شد؛ با وجوداین، در نتیجه نهایی و به‌موازات تحولات پایتخت که به برتری جبهه استبداد و تعطیلی مجلس شورای ملی انجامید، تلاش‌های این مطبوعات در پیگیری مطالبات مردم از خوانین، مانند پرونده خون‌ریزی سعدالسلطنه، به‌دلیل برتری قدرت مخالفان، ناکام

ماند. اهمیت این دو روزنامه، بیش از هر چیز، در جسارت نقد عملکرد علما و خوانین نهفته است؛ امری که تا آن زمان کمتر سابقه داشت. همین جسارت رسانه‌ای، خوانین را ناگزیر کرد تا برای دفاع از خود، از همان مطبوعات بهره بگیرند و دیدگاه‌های خود را منتشر کنند. این تعامل دوسویه میان مطبوعات و قدرت‌های محلی، نشان‌دهنده ظرفیت رسانه‌ها در شکل‌دهی به گفتمان سیاسی و اجتماعی عصر مشروطه بود؛ ظرفیتی که حتی در غیاب نهادهای خبری محلی، فضای عمومی زنجان را به عرصه گفت‌وگوی سیاسی و بازتاب مطالبات مردمی تبدیل کرد.

فهرست منابع

- آجودانی، ماشاءالله (۱۳۸۶)، *مشروطه ایرانی*، چاپ هشتم، تهران: نشر اختران.
- برزین، مسعود (۱۳۷۱)، *شناسنامه مطبوعات ایران از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی*، تهران: انتشارات بهجت.
- جلالی، نادره (۱۳۸۹)، *تاریخ مطبوعات و احزاب سیاسی در عصر قاجار*، تهران: پیام نور.
- رستمی، حسن (۱۴۰۲)، *مشروطیت در زنجان: ستیزه‌ها و کشمکش‌های گروه‌های اجتماعی و عناصر سیاسی و مذهبی در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۹ ه.ق*، چاپ اول، تهران: نگاه معاصر.
- رضایی سرچقا، مجتبی (۱۳۹۶)، «واکنش روزنامه حبل‌المتین به آشفته‌گی کرمان و بلوچستان در آستانه جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م)»، *فصلنامه مطالعات ایران‌شناسی*، سال ۳، شماره ۵، تابستان ۱۳۹۶، صص ۸۸-۱۰۴.
- سلماسی‌زاده، محمد، غفارزاده، زهرا (۱۴۰۲)، «اقتصاد و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵ ه.ق با اتکاء به تحلیل محتوای روزنامه صبح صادق»، *فصل‌نامه علمی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، س ۱۴، ش ۳۴، صص ۸۵-۱۱۳.
- شعبانی، احمد (۱۳۷۹)، «اخبار کتاب و کتابخانه در اوراق روزنامه ارشاد از مرتضی قلی خان مؤیدالممالک»، *کتابداری دفتر*، ش ۳۴، صص ۱۱۸-۱۱۷.
- صدرهاشمی، محمد (۱۳۶۴)، *تاریخ جراید و مجلات ایران*، ج ۲، ۳، اصفهان: انتشارات کمال.
- فصل‌نامه یاد (۱۳۹۵)، *روزنامه تایمز لندن*، تهران: بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران.
- قاسمی، سیدفرید (۱۳۸۵)، «صبح صادق؛ یک شماره با دو محتوا»، *گنجینه اسناد*، دوره ۱۶، ش ۲، صص ۲۲۶-۲۲۹.
- قدیمی قیداری، عباس، رستمی، حسن (۱۴۰۱)، «مدرسه و روزنامه در زنجان عصر مشروطه؛ چالش‌ها و موانع»، *فصل‌نامه علمی پژوهش‌های تاریخی*، س ۵۸، ش ۳، صص ۲۴۱-۲۴۰.

| بازنمایی ولایت خمسه در نشریات عصر مشروطه؛ مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای ... | ۱۹۱

یومیه صادق (۱۳۸۴)، سال اول، شمارگان ۱ تا ۱۵۱، چاپ نخست، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

ساکما، سال ۱۳۲۵ق، شماره سند ۴۵۸۲/۲۹۸.

روزنامه‌ها

ادب، سال ۱۳۲۲ق، شماره ۱۸.

انجمن تبریز، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۴۳.

انجمن تبریز، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۱۴.

ایران سلطانی و ایران، سال ۱۳۲۱ق، شماره ۹.

ایران سلطانی و ایران، سال ۱۳۲۳ق، شماره ۱۳.

ایران نو، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۹۵.

ایران نو، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۹۶.

ایران، سال ۱۳۲۱ق، شماره ۴.

ایران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۱.

ایران، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۴۹.

تربیت، سال ۱۳۲۱ق، شماره ۲۹۸.

تربیت، سال ۱۳۲۱ق، شماره ۳۰۱.

تربیت، سال ۱۳۲۴ق، شماره ۴۲۱.

ثریا، سال ۱۳۲۱ق، شماره ۳۲.

ثریا، سال ۱۳۲۳ق، شماره ۳.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۳ق، شماره ۶.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۳ق، شماره ۸.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۴ق، شماره ۱۵.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۴ق، شماره ۲۹.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۸ق، شماره ۱۹.

چهره‌نما، سال ۱۳۲۸ق، شماره ۷۰.

حبل‌المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۰۶.

- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۴۴.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۴۷.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۵۰.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۷۱.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۷۳.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۷۸.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۸۵.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۸۷.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۸۹.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۹۰.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۰.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۰۵.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۰۶.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۱۰.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۱۶.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۱۷.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۵.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۳.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۴.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۵.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۵۸.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۶۸.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۷۳.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۸۵.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۹۲.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۳۶.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۴۳.
- حبل المتین تهران، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۴۸.

- حبل‌المتین کلکته، سال ۱۳۲۲ق، شماره ۱.
- حکمت، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۹۱۶.
- حکمت، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۹۲۱.
- حکمت، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۹۲۲.
- حکمت، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۱۰.
- حکمت، سال ۱۳۲۸ق، شماره ۱۲.
- شرق، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۶.
- شمس، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۳۴.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۰۱.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۱۰.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۱۱.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۳۹.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۵۶.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۷۰.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۸۹.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۹۵.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۰۳.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۰۹.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۱۴.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۱۵.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۲۲۲.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۴.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۴۸.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۴۹.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۵.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۵۸.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۶۹.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۷۳.

- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۷۵.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۷۷.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۷۸.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۵۲.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۶.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۶۷.
- صبح صادق، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۸.
- مجلس، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۲۵.
- مجلس، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۲۶.
- مجلس، سال ۱۳۲۵ق، شماره ۱۲۸.
- مجلس، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۱۸.
- مجلس، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۱۹.
- مجلس، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۲.
- مجلس، سال ۱۳۲۶ق، شماره ۳.
- مجلس، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۱۵.
- مجلس، سال ۱۳۲۷ق، شماره ۸.

Transliteration

- Ajoudani, M. (2007). *The Iranian Constitutionalism* (8th ed.). Tehran: Akhtaran Publishing.
- Barzin, M. (1992). *A registry of Iranian newspapers and periodicals, 1836–1978*. Tehran: Behjat Publications.
- Ghadimi-Qeydari, A., & Rostami, H. (2022). Schools and newspapers in Zanjan during the Constitutional era: Challenges and obstacles. *Historical Research Quarterly*, 58(3), 1–24.
- Ghasemi, S. F. (2006). Sobh-e Šādeq: One issue with two contents. *Ganjineh-ye Asnād*, 16(2), 226–229.
- Jalali, N. (2010). *The history of the press and political parties in the Qajar era*. Tehran: Payam-e Noor University Press.
- Rostami, H. (2023). *Constitutionalism in Zanjan: Conflicts and struggles among social groups and political-religious actors, 1906–1911* (1st ed.). Tehran: Negah-e Mo'aser Publishing.
- Sadr-Hashemi, M. (1985). *History of Iranian newspapers and magazines* (Vols. 2–3). Isfahan: Kamal Publications.
- Salmasizadeh, M., & Ghaffarzadeh, Z. (2023). Public economy and livelihood in Iran in 1325 AH based on content analysis of Sobh-e Šādeq newspaper. *Iranian Post-Islamic History Quarterly*, 14(34), 85–113.
- Shabani, A. (2000). Book and library news in the pages of Ershad newspaper by Morteza-Qoli Khan Mo'ayyed-al-Mamalek. *Ketābdāri-ye Daftar*, 34, 117–118.
- Yād Quarterly (2016). *The Times of London*. Tehran: Foundation for the History of the Islamic Revolution of Iran.
- Yūmiyeh-ye Šādeq (2005). *Year one, issues 1–151* (1st ed.). Tehran: University of Tehran Press.

Documents

National Documentation Organization of Iran (Sāzmān-e Asnād-e Mellī-ye Īrān) SĀKMĀ SĀKMĀ, Document ID 4582/298.

Newspapers

- Adab, 1322 AH, Issue 18.
- Anjoman-e Tabriz, 1325 AH, Issue 143.
- Anjoman-e Tabriz, 1326 AH, Issue 14.
- Chehre-namā, 1323 AH, Issue 6.
- Chehre-namā, 1323 AH, Issue 8.
- Chehre-namā, 1324 AH, Issue 15.
- Chehre-namā, 1324 AH, Issue 29.
- Chehre-namā, 1328 AH, Issue 19.
- Chehre-namā, 1328 AH, Issue 70.
- Habl al-Matin (Calcutta), 1322 AH, Issue 1.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 106.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 144.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 147.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 150.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 171.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 173.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 178.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 185.
- Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 187.

Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 189.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 190.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 20.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 205.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 206.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 210.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 216.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 217.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 25.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 3.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 4.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 5.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 58.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 68.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 73.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 85.
 Habl al-Matin (Tehran), 1325 AH, Issue 92.
 Habl al-Matin (Tehran), 1326 AH, Issue 36.
 Habl al-Matin (Tehran), 1326 AH, Issue 43.
 Habl al-Matin (Tehran), 1326 AH, Issue 48.
 Hekmat, 1326 AH, Issue 916.
 Hekmat, 1326 AH, Issue 921.
 Hekmat, 1326 AH, Issue 922.
 Hekmat, 1327 AH, Issue 10.
 Hekmat, 1328 AH, Issue 12.
 Iran, 1321 AH, Issue 4.
 Iran, 1325 AH, Issue 11.
 Iran, 1327 AH, Issue 49.
 Iran-e Now, 1327 AH, Issue 95.
 Iran-e Now, 1327 AH, Issue 96.
 Iran-e Soltāni, 1321 AH, Issue 9.
 Iran-e Soltāni, 1323 AH, Issue 13.
 Majles, 1325 AH, Issue 125.
 Majles, 1325 AH, Issue 126.
 Majles, 1325 AH, Issue 128.
 Majles, 1326 AH, Issue 18.
 Majles, 1326 AH, Issue 19.
 Majles, 1326 AH, Issue 2.
 Majles, 1326 AH, Issue 3.
 Majles, 1327 AH, Issue 15.
 Majles, 1327 AH, Issue 8.
 Shams, 1327 AH, Issue 34.
 Sharq, 1327 AH, Issue 6.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 101.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 110.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 111.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 139.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 156.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 170.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 189.
 Sobh-e Šādeq, 1325 AH, Issue 195.

- Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 203.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 209.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 214.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 215.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 222.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 4.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 48.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 49.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 5.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 58.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 69.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 73.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 75.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 77.
Sobh-e Şādeq, 1325 AH, Issue 78.
Sobh-e Şādeq, 1326 AH, Issue 52.
Sobh-e Şādeq, 1326 AH, Issue 6.
Sobh-e Şādeq, 1326 AH, Issue 67.
Sobh-e Şādeq, 1326 AH, Issue 8.
Sorayya, 1321 AH, Issue 32.
Sorayya, 1323 AH, Issue 3.
Tarbiyat, 1321 AH, Issue 298.
Tarbiyat, 1321 AH, Issue 301.
Tarbiyat, 1324 AH, Issue 421.

Representation of Province of Khamseh in the Constitutional Era Press: A Comparative Study and Content Analysis of *Habl al-Matin* Tehran and *Sobh-e Šādeq*

Extensive Abstract

Introduction: Province of Khamseh, with Zanzan as its center, is one of the significant yet understudied regions in constitutional historiography. Despite its sensitive geographical position, diverse social structure, and the presence of influential political and religious actors, it has largely remained marginal in the official narratives of the Constitutional Revolution. During the turbulent years 1324–1327 AH, Zanzan became a stage for confrontation between traditional forces and modern constitutionalists, powerful local khans, clerics opposed to and supportive of constitutionalism, as well as various urban and tribal groups. More than a century later, a substantial part of these events can only be reconstructed through the press, since official sources and governmental reports are either incomplete or published with delay and distortion.

Among the newspapers of the constitutional era, *Habl al-Matin* Tehran and *Sobh-e Šādeq* occupy a prominent place in reflecting developments in Province of Khamseh. Unlike many journals whose primary focus was Tehran, Tabriz, and Rasht, these two newspapers continuously reported on Zanzan and, through letters, telegrams, popular reports, parliamentary proceedings, and analytical supplements, covered a considerable portion of the political and social crises of this province. Their importance lies not only in the transmission of news, but also in their active role in shaping the political discourse around Province of Khamseh by means of analysis, critique, corrections of reports, and publication of rejoinders. *Habl al-Matin* Tehran, under the management of Mirza Sayyed Hasan Kashani, with a critical and structural approach, reflected the crises in Zanzan through extensive letters, official telegrams, analytical articles, and reports of parliamentary debates. While criticizing the performance of local khans and certain clerics, this newspaper sought to uphold journalistic fairness by publishing corrections and rejoinders. In contrast, *Sobh-e Šādeq*, managed by Mo'ayyed al-Mamalek and edited by Mirza Ali Khan Zanzani, adopted a conciliatory and mediatory tone, attempting to establish communication between the people, the parliament, the khans, and the clerics, and, through the publication of constitutionalist letters,

popular reports, and cautionary appendices, played a reformist role in Zanjan's political sphere. The central question of this study is: what were the journalistic approaches, impacts, and content strategies of *Habl al-Matin* Tehran and *Sobh-e Šādeq* regarding the events in Province of Khamseh? A close examination of the content of these two newspapers shows that, despite their general inclination toward constitutionalism, both adopted a moderate stance in reporting the events of Zanjan—a stance reinforced by the publication of corrections, supplements, popular letters, and rejoinders. The presence of contributors from Zanjan in the editorial board of *Sobh-e Šādeq* further intensified this newspaper's focus on the issues of Province of Khamseh.

In this study, after outlining the political and social events of Province of Khamseh, as reflected in *Habl al-Matin* Tehran and *Sobh-e Šādeq*, the types of reports and issues (frequency distribution) are extracted, their extent is determined, and the published materials are represented. Subsequently, themes such as political and social positions, the newspapers' modes of engagement with news, day-to-day editorial policies, and news management practices are examined and analyzed on the basis of textual evidence and extracted keywords. Finally, the newspapers' effectiveness, their interactions and linkages with power institutions, their degree of independence, and their overall impact are assessed and analyzed using coded categories and textual data.

Method: The present study employs a descriptive–analytical approach grounded in content analysis. Data were collected through extensive library research and direct examination of the issues of *Habl al-Matin* Tehran and *Sobh-e Šādeq*. In the first stage, all materials related to Province of Khamseh in these two newspapers were extracted and categorized into major textual forms, including letters, telegrams, articles, notices, corrigenda, parliamentary proceedings, and appended supplements. Subsequently, using content analysis, the thematic structures, social groups involved, writing tone, political orientation, and modes of journalistic engagement with news were systematically examined. In the second stage, the extracted data were coded so that, for each item, the textual form, subject matter, actors involved, tone, political stance, and core message were clearly identified. These codes were then organized into broader analytical categories such as writing style, political positioning, news engagement, editorial policies, social representation, and news management practices. In the third stage, the degree of influence and effectiveness of the two newspapers was analyzed, allowing for an assessment of their role within the political and social dynamics of Province of Khamseh.

Discussion and conclusion: The comparative analysis of the two newspapers demonstrates that, despite structural constraints, the press in the Constitutional era played a significant role in representing the crises of Province of Khamseh. *Habl al-Matin* Tehran, through its explicit criticism of local khans and clerics, contributed to challenging entrenched traditional authority, while *Sobh-e Šādeq*, by calling for calm and publishing rejoinders, acted as a mediator between the populace and governing elites. Both newspapers, by disseminating public letters and telegrams, transformed Zanzan's public sphere into a site of political dialogue. Nevertheless, the ultimate impact of these two newspapers remained limited, as the dominance of the autocratic camp and the dissolution of the National Consultative Assembly hindered the realization of popular demands. Despite these constraints, the significance of these newspapers lies in their boldness in criticizing local power structures and fostering a multi-voiced environment within Province of Khamseh. This study illustrates that the press, even under conditions of crisis, can play a meaningful role in shaping political and social discourse.

Keywords: Province of Khamseh, Newspaper, *Habl al-Matin* Tehran, *Sobh-e Šādeq*, Constitutionalism.